

PROCES

Pavle Zidar

Začenjajo se zjutraj in skoraj povsod z zamudo, povsod in v vseh državah so vloge skrbno naštudirane in porazdeljene. Tu je avditorij oziroma javno mnenje, sodnik, ki vodi proces, tožilec, ki z dokazi ali brez njih blati obtoženca, in zagovornik, ki sramežljivo prosi za besedo. Nazadnje je še porota, ki ima nadzemeski videz, v resnici pa je na tleh, ker, recimo, kaj pa ve neoporečni gostilničar ali uradnik o tisti resnici, ki jo vidijo tožilec, zagovornik in obtoženec.

In sam proti vsem je tu še morilec.

Človeka pretrese predvsem to razmerje enega proti tristoim. (Zraven sem dodal avditorij, ki zmeraj navdihuje tožilca.) Tristo, štiristo se jih zbere zato, da bi dopovedali nekomu, da je kriv! Da bi mu vzbudili vest. Toliko ljudi in nič koliko večjih pravniskih prijemov za preprosto spoznanje, kaj je moralno in kaj ni.

Po vsem tem se lahko tudi mirno vprašamo, kaj je z resnico. S pojmom, ki je prav tako vznemirljiv kakor jed, voda, počitek. Če se že zgodi, da kdo ubije očeta ali obesi ženo, je resnica samo truplo. Obsuje te groza, roke same od sebe izginejo. Od resnice te smrti si ubit, dokler te ne obvlada spet gnus do tega, kar je pred teboj... Potem vidiš še druge, da so presunjeni kakor ti in da ne morejo verjeti.

Ne moremo verjeti vsega tega. Ne zato, ker je resnica tako grozljiva in je zanj nekdo potreboval roke. Te resnice dejansko ni, ne sme je biti. Če bi bila, in sicer takšna, kakršna nas je zalotila prvi trenutek, bi... bi nazadnje le morali na dan s priznanjem, da je vsak izmed nas po svoje sodeloval in še sodeluje pri teh grozljivih izpadih. Zato se kmalu začnemo braniti, da ne moremo verjeti, in nazadnje res ne verjamemo več.

Izpad brž individualiziramo. Obdan od spretnih preiskav stoji med nami tako osamljen, da vzbuja v nas le še bes in željo, da bi bili rablji. Posebno, če nam še povedo:

- a) da zločinec doslej še ni bil kaznovan;
- b) da je duševno povprečen;
- c) da so bile socialne razmere, ki je v njih živel, slabe: oče pijanec, mati tercijska;
- č) da so se pedagogi odrezali po pedagoško: v šoli je bil kar v redu, miren in dober učenec;
- d) priče pa so izpričale: da je mati ob neki priložnosti skurila kanarčka.

Sem dodajmo še morilčeve osebne izpovedi o prepirih doma in še o tem, kako je prikrival svojo stisko, odkar je letel iz šole. Pa da ga je mati, ki je bila zaradi osebnega in družinskega razkroja brez moči, spravljala z bogom, za kar, kot vemo zdaj, ni imel posluha.

To in morda še kak drobec je odločil, da je sklenil narediti konec svojemu nerazumljenemu trpljenju, ki ga je pehalo že v samomor.

Prebedel je vso noč. Čul je mater, ki je šarila po kuhinji, vstal je in... Hotel je vzeti kladivo, pa so bile pile tam... Potem je udarjal, udarjal in zasajal, zasajal...

Avditorij je zadet. Tudi vanj je zasadil svojo pilo. Molk zeleni na obrazih, ki ne morejo verjeti. Ne, to ni res! Ni!

In dejansko ni!

Res je: da doslej še ni bil kaznovan, da je povprečen, da je bil v šoli miren. Res je, da je bil kanarček skurjen. To in nič drugega je resnica. Zato je ubijal. Strašno, kaj!

Matere, te res ne bi smel. Pa saj ste brali. Ni se obvladal. Ubijalska histerija.

Hočete reči, da bi še koga, če bi bil ta čas blizu.

Bi.

Neverjetno. Bo, bo histerija.

Meni se je smilil. Prav čeden je. Oh, nekateri otroci so pa res s starši na psu.

Tudi meni ga je žal. Pa kaj pišejo, da bi morali otroci spoštovati starše vsaj zaradi življenja, ki so jim ga dali.

Pofučkam se jaz na življenje v gnojnem košu.

Saj se vsak.

Proces je s svojo pravico uspel, tako uspel, da se nam zločinec po malem smili in gnusi. Gnusi se nam predvsem zaradi tiste pile, ki je z njo

udarjal,
udarjal,
in zasajal,
zasajal.

Še prej kot v petnajstih letih pa se bomo tega groznega občutka, da je nekdo tudi v nas zasajal pilo, znebili.

Vsak proces, kjerkoli že je, pa najsi bo prirejen na čast tatov ali političnih in navadnih zločincev, ima neverjeten instinkt za zajezitev resnice, in zato ves ta veliki zbor ljudi. Resnico je namreč treba tako osamiti, da zadene samo enega ali dva. Kajti izprijene drhali ni.

In če nam na koncu procesa, ko vodijo obtoženega neznano kam, sijejo oči v usmiljenju ali če se nam preceja po obrazu gnus, ker se obtoženi ni vdrl v tla, je proces uspel. Mi pa bomo že jutri, pojutrišnjem priče novemu, bolj razburljivemu in lepšemu procesu...

Samo da bodo sodniki in tožilec v tem procesu brez moči, brez nje bomo tudi mi. Zijali bomo vanj, ki ga ne bo omajal sodni dvor, vanj, ki ljubi ljudstvo, ki nas razume in ki nam odpusča. Nas ne zadene nič. Mi smo objekt politične in ekonomske eksploatacije... Dotikal se nas bo z nerazumljivimi besedami. Dobil bo našo tiho, kot kamen nerazrušljivo besedo, naj nas brani pred vso to pitano, leno in bolno preteklostjo.

Heil!

A za vse to je treba živcev, mišic, škornjev, usnjenih bičev in izšolanih mož, ki morajo biti zraven tega še opiti za svoj posel. Še posebej morajo biti obdarjeni s pravo naravo, s težko in ponižujočo preteklostjo. Mesarsko, mežnarsko!

Ti, ti bodo zanetili plamenice...

In dim, težak kakor snop, se je začel valiti k tlom, ko da je živ, ko da ima v ohlapni sivini na tisoče in tisoče od groze razprtih oči, ki se poslavljajo od zemlje, razhojene od mraza in megle. Tja bi hotele, te oči, v svoj pravir.

Dim pa se vlačil nizko nad mestom, od okna k oknu, od obraza k obrazu in od duše k duši. Ljudje ga pljujejo, kolnejo. Slabo jim je in se naslanjajo na zidove. Brž ko mine, gredo naprej, v službe, v cerkev, domov k otrokom...

...In ko so obtožencem zavrteli filme o množičnih moritvah, o skladvnicah trupel, o dogodkih v varšavskem ghettu... je imel Schacht solzne oči. Tudi drugi so bili pretreseni do solz. Keitel je izjavil taboriščnemu psihologu, da za kaj takega ni vedel in da so to počele v glavnem tiste usrane esesovske svinje.

Ribbentrop je jedel, ko ga je obiskal psiholog.

Frank molil.

Goering se je potuhnil.

Cela Nemčija ni vedela petinštiridesetega, da je kurila z mrtveci. Da je bil dim dim trupel. Samo slutila je, da se dogaja nekaj grozovitega. Tisto z Židi so vedeli, tisto že. Ampak tole s krematoriji, to je zares *schrecklich*.

Toda to so počele tiste usrane esesovske svinje!

Kaltenbrunner nima pojma o teh stvareh. Jaz, govori, naj odgovarjam zdaj za moža, ki sta tega kriva, za Himmlerja, za führerja. Za moža, ki sta se nesramno umaknila pravici.

(Slišite rahel protest?)

Spet mora resnica v piramido. To nemško klavnico je treba nekako počistiti, osamiti jo na primere: na führerja, na Himmlerja, na Hessa... in na komandanta KZ Lager Theresienstadt, na Štefana Rojka.

STEFAN ROJKO

Der Prozess beginnt heute. Straflandesgericht Graz.

Hat der KZ Kommandant Goldzähne?

Položil sem časopis predse in se oprl z neprespanim in motnim pogledom v steno jedilnice, ki je bila prav tako nečista in skaljena kot jaz. Bila je rjava, če sem hotel rjavo, zelena, rožnata, bila je bolj v zvezi z občutki kot z barvo, ki se je sem pa tja še pokazala, če si nepremično tiščal pogled v steno.

Proces?

Rojko? sem gledal zdaj že skozi steno in skozi ljudi, ki so bili za njo. Slovensko ime. Ne Roiko, kar je menda vse življenje bil, ampak Rojko. Štefan Rojko! Če bi bil to trgovec, bi pošteno poskrbel, da bi se z

neonskega napisa bleščal tisti *i*. Tako pa je osumljen za zlate zobe in za moritve vseh vrst intelektualcev, KZ komandant, ki bi ga radi Čehi in še drugi. In čemu ne bi bil tem Čehom in Poljakom vsaj nekje podoben, vsaj v imenu. Avstrijci se ga ne odrekajo kot svojega državljana, ne! Oh, oni imajo s temi Roiki in Rojki posla že osemnajst let. Zapirajo jih in spuščajo, pa spet zaradi javnega mnjenja zapro. Navajeni so teh podgan. Navsezadnje pa *i* ali *j* res ne spremeni ničesar na morilcu. Ime je ime, važen ni niti spol, to je mar le nestrpnem, med katerimi sem tudi jaz. In to tembolj upravičeno, ker sem neznatno prekrščevanje doživel tudi sam, opravil pa ga je Gaukärntnerischer Lehrerverein 1941.

Zato mi seveda ni vseeno, če je avstrijski zločinec Roiko ali Rojko. Tudi če vsi rojstni podatki govore, da je Avstrijec, in če Avstrija tudi po branju tega spisa izjavi (čeprav ni verjeti, da bi renegatom odgovarjala), da ga ne namerava zriniti niti zdaj niti kasneje čez svoje meje, protestiram! Razen seveda če so se razmere tako očitno popravile, da imajo matičarji in nemški župniki za dolžnost restavrirati slovenska imena iz popačenih zapisov, da bodo vsaj etnografom, če že ne ostali javnosti, v veselje.

Taka izjava bi me pomirila. To bi bilo nekaj, kar bi govorilo v prid sodstvu, novinarstvu, cerkvi. Potem bi rad požrl Rojka z *j*, ker bi vedel, da bo po pokopališčih spet *Mir* in ne *Ruhe*, da bodo umirale spet *Mete* in ne *Grette*, *Kropivniki* in ne *Kropivnigi*, *Krušci* in ne *Krusitzi*.

Priznam, da bi bila, če bi bilo vse to res, moja nestrpnost groba žalitev nekdanjega imperija in zdajšnje demokracije. Celo odsedeti bi bil pripravljen nekaj let. Ampak vsak naj žrtvuje pol. Naj najprej izjavijo, da bosta cerkev in občina poskrbela za nemoten izkop naših imen in da bo Roiko eden od prvih.

Gledal sem v slabi kliše, ki je prikazoval zločinca, tisto ni bil ne obraz ne krožnik. Spodaj pa: *Roj z branilcem*. Zapičil sem se v tisti *j* kakor igla v težko blago.

Živo, živo mi je še pred očmi, kako so nas leta 1941 domači NSDAP-ejenci in tuje učiteljice poravnali v dolgo vrsto po šolskem hodniku. Kot pri birmi. Stali smo tam in gledali. Onih dvajset pa je šumelo s svežnji papirjev, se nasmihalo drug drugemu, zaletavalo z rameni, posebno moški so narahlo suvali v učiteljice. Te pa so se jim umikale, ne da bi pogledale, kdo jih je sunil, strgale z lepimi in belimi zobmi ustnice in se zamišljale v sezname z imeni.

Vedeli smo, da smo tam mi.

V tišini, ki je bila tako svečana, da so v njej dišale celo stare knjige in slike, ki so rumenele po zidovih, in pod, ves prepojen od sladkastega črnila, smo lovili vonje naših novih gospodičen in ugibali, katera od teh bo zvraga. Po besedi ali bežnem nasmehu so želeli eni to, drugi drugo za učiteljico.

Nasmihali smo se jim in se držali na moč lepo. Nihče ni zakašljal, nihče se tudi useknil ni. Bili smo v belih srajcah, mnogi v belih dokolenkah in irhovicah. Vsi počesani na prečo kot majhni Adolfki. V očeh pa polno nekega novega navdušenja. V teh pičlih dneh okupacije smo videli že toliko slik z razcapanimi Židi in Poljaki, potem lepih nemških

vojakov, ki se smejejo in pomagajo potiskati vozove ali reševati tank iz močvirja. Videli smo štuke, ki sipajo bombe, generala Rommela v kratkih hlačah in s sončnimi očali. In bitke, vsepovsod bitke! Vmes pa kosila, čokolada...

Iz vrste je smel edino le Hanzi. Na usnjenih naramnicah je nosil zelen Hitlerjev križec. Hodil je gor in dol ob vrsti, pocukal zdaj tega, zdaj onega. Ni počenjal tega zato, ker bi kdo kvaril ravno črto nog, pocukal ga je kar tako, ker se mu je lepo smejal. Vsak, ki se ga je Hanzi dotaknil, je bil v teh trenutkih že nekaj več, posebno še, če je to videla nemška učiteljica. S tem je bil vendar priznan za Hanzijevega prijatelja. In kdo, kdo si potemtakem ne bi želel, da se ga Hanzi dotakne?

Vsi, ki nas ni doletela ta čast, smo začeli lesti iz vrste; nastal je velik nered. Hanzi se je zapodil s svojim prstenim obrazom na nas; surovo, ne da bi gledal, kdo je kdo, je sikal: MARS! HITRO!

To nas je poparilo. Nekaterim je uspelo, da so se potuhnili, drugi pa smo očitajoče gledali drug drugega, češ, ti si kriv. Hanzi je preletel poravnano vrsto; gledal je le ravno črto nog in ne več Vinka, ki ga je bil poprej celo ogovoril, tudi Dolfija, najmočnejšega na šoli, ni videl. Tekal je zamišljen ob vrsti in tipal s pogledom k učiteljicam.

Spredaj, pri velikih pa so že začeli: Gospod v zeleni obleki, z ogromno ročno uro, ki mu je uhajala z zapestja kot srebrn obroč, jih je s tihim glasom nagovoril, da je zdaj končno prišel lepši čas, nov čas. Starih učiteljic, ki so nas teple in zapirale, ni več. Ušle so vam, je rekel. Zato ste bili vse te dni tudi brez pouka. Težko je bilo dobiti nove gospodične. Nemške gospodične so prišle samo na besedo, da ste pridni otroci.

— Jaaa! smo zapeli iz vrste.

Učiteljice so se nasmehnile, a samo za hip.

Nam pa je bilo od tega smeha tako toplo, da nismo več slišali, kaj govori spredaj tisti zeleni gospod. Lovili smo učiteljice z nasmejanimi obrazi. Toda gospodične so se zamaknile v svečanost besed, ki jih je gospod zdaj že z rokami poganjal iz sebe.

Začeli smo si jih znova izbirati po smehu, ki jim je malo prej omehčal obraze. Meni je bila všeč plavolasa. Nasmeh ji je šinil prav do oči. Dotaknil se ji je tudi lepega nosu, belega in prosojnega. Bila je v kratki porisani bluzi in v sivem krilu.

Namrščil sem pogled. Dedec, ki je stal zraven nje, se je bil prej, ko so tekali gor in dol, zadel vanjo. Vedel sem, da bi z njo naredil kaj grdega, če bi se mu pustila. Sram me je bilo za tega dedca. Pogledal sem jo v ozki život, v prsi, ki so se premikale pod bluzo. Nikoli ne bi pustil — seveda, če bi bil ona —, da bi mi jih ta dedec potipal.

Gospod je še govoril, kakšni moramo biti zdaj, ko je Nemčija pri nas. Da kralja Petra ni več, ker je izdal führerja. V razredih že vise nove slike. Sluga je ob teh besedah stopil v zbornico in prinesel v zlatem okviru Hitlerja. (Poprej je bila v tem okviru slika papeža Pija XII.) Gledali smo v sliko, v tujega, črnega moža, ki je bil zasanjan nekam v daljavo.

Iz zbornice je zadonela: DEUTSCHLAND, DEUTSCHLAND ÜBER ALLES... Vsi, učiteljice in NSDAP-ejerci, so se ob zvokih himne obr-

nili proti zbornici. Roke so jim mlahavo obvisle ob telesu. Po himni so zavrieli še novo ploščo, polno trdih, odsekanih besed in dresiranih glasov. Tisti spredaj so peli in držali roke vzdignjene. Med nami pa je bil tudi Hanzi, ki je vzdigoval roko in pel. Njegov osamljeni otroški glas je zbudil pozornost. Moški in učiteljice so mu kimali in Hanzi se je še bolj drl:

*Die Fahne hoch,
die Reihen fest geschlossen,
SA marschirt,
mit stolzern, festen Schritt...*

Po petju je gospod z uro zašumel s šopom papirjev, se pomaknil bolj k sredini, potipal z dlanjo usta, ko da se mu še ne zle dovolj topla. Suh, posiljen kašelj mu je izvabil iz žepa bel robček.

— Otroci!
Genossen!

Spoštovane gospodične, gospodje!

Bral bom stara in hkrati nova imena. Rojstvo nove domovine smo težko dočakali, z novo domovino ste, kajpada, tudi vi dobili nova in lepša imena. Nemška! Je tako?

— Jaaaa!

Nič več ne boste Jožki, Janži, Slavci in kaj vem kaj, tudi punčke ne boste več Mice, Štefke, Marice! Lepša imena imamo za vas. Imena, na katera bodite ponosni, saj jih bodo povsod razumeli, povsod bodo vedeli, da gre za ljudi, ne pa za muce in kužke.

Zasmejal se je samo Hanzi.

Novi red, otroci, je nov za vse, ne le za odrasle, nov je za vas in tudi za one, ki so še doma in so mlajši. Tukaj, je potrkal z nogo, se boste učili pravega jezika. Jezika naših starih staršev, jezika, ki je zares materin jezik. Konec je s srbskimi kralji, s cirilico, ki je bila tako težka. Kaj?

— Neee!

— Je, je, otroci, težka. Le da vi še ne veste, zakaj. Učili se boste enega jezika, ne pa dveh, treh ali celo štirih. Še nikoli niste brali lepših pravljic, kot jih boste zdaj, še nikoli peli lepših pesmi.

— Nemčija! je povedal in utihnil. Mislili smo, da se je zmotil in da ne more več naprej. — Nemčija je velika! Večja kot Rusija, večja kot Amerika!

— Otroci! Vaše nove gospodične učiteljice ne znajo slovensko. Nobena! Marljivo boste morali poslušati, kaj hočejo od vas. Gospodične vedo, da vi ne znate nemško, zato se boste počasi, vsak dan, vsak teden in mesec navajali na nove besede. — Zdaj pa posluh! Najprej bom bral imena prvega razreda. Vsi, ki boste poklicani, boste šli k učiteljici Herti Zmölnig.

Učiteljica z izbuljenimi očmi, z lasmi navzgor, zviti v svitek in polepljena z rdečimi glavnički kot boganca, se je odtrgala od tropa kolegic in se postavila zraven gospoda z uro. Debele oči so se ji vrtele

kot sončni zajček po steni. S težkimi, neumnimi ustnicami je stala tam, ko da ne ve, kaj bo zdaj.

— *So!* je rekel moški in še enkrat pogledal v učiteljico. — Vsi h gospodični, ki boste poklicani!

— Najprej staro ime:

Vinko Malej — novo: Vincenc Maley

Jože Okrožnik — Joseph Okrosnik

Zdravko Ličof — Falentin Licov

Janžek Kosmač — Johann Kosmatsch

Metka Čar — Grette Tschar

Ob vsakem novem imenu smo se zarežali in stegnili vratove iz vrste, da bi videli prijatelja, kako se počuti zdaj kot Johann, Falentin, Grette ... Režale so se tudi učiteljice in moški, ki je imena bral. Ta je ob vsakem nekoliko postal, da smo se lahko nagledali Adolfa Loika, ki ni bil več Dolfek Lojk. Nova imena so nas na mah postarala v dedce in babe. Poprej smo bili še otroci, če smo bili Janžki, Slavčki, Metke, Jožeti, zdaj pa smo bili Jakobi, Johann, Grette, Josephi. Manjkalo nam je še penzije in palice pa rdečega robea, kamor bi pljuvali. In oteklih nog in tresočih se glasov.

Starosti, ki je nenadoma planila na nas iz ust zelenega gospoda, smo se smejali, v resnici pa je novo ime tako zadelo vsakega izmed nas, da je bilo vsakogar sram in da je sleherni zardeval. Krščenci so pogledovali iz svojega novega imena kakor želve. Mi pa, ki smo še čakali na svojo sramoto in smo bili še zmerom kužki in backi, smo dražili tiste pred nami in za nami. Toda kmalu so se oglasile pesti in zamolkli udarci po hrbtih.

Čez uro ali dve smo bili že vsi poklapani od sramu. Vsak je bil starček in starka, Jakob in Julijana. Trme so se nas polastile in vžigali so se vsi hudiči po stopnišču v razred.

Sveti nemški krst je bil opravljen.

Še enkrat sem pogledal v časopis, v masten tisk: Stefan Rojko, in na tekst pod njim, ki je spraševal, če ima komandant koncentracijskega taborišča še zlate zobe.

Nisem mogel verjeti. Za zlato se zanima demokratični tisk, ne za žrtve, za pepel na čeških njivah. Važno je zlato, zlati zobje, ki jih je Stephan Rojko hranil kar v kozarcu za kisle kumarice. Kaj bi tisti češki duhovniki, dramski igralci, študenti, inženirji, profesorji, ki so žalostno končali pod njegovimi bleščečimi škornji! Kaj Židje! Nemci tako razumejo, da je bilo tisto z Židi svinjarija. Zlato! Zlato! To vleče bralca! Škoda, da ni zraven še kaj seksa, ampak nacionalnosocialističnega, ne tistega ruskega, češkega, slovanskega parjenja.

Recimo, nekaj o zaščiti velikonemške rase. Nekaj o sterilizaciji Poljakinj, Čehinj (kaj Židinj, to Nemci tako razumejo!) Pa še nekaj o lepi in nadvse etični smrti, ki pa nima nemškega izvirnega greha, o evtanaziji.

A ne, ne! Zlato! *Goldzähne* v kozarcu za kisle kumarice, to je res senzacija!

Kdo bi si mislil, da je ta avstrijski mežnar, prevoznik in kasneje komandant KZL Theresienstadt tako domisel. Da ti stakne kozarec za kisle kumarice in nameče vanj judovske zlate zobe. To je za normalnega pa tudi nadpovprečnega Podonavca nekaj tako izvirnega, da kratko malo onemiš. Onemiš, kako je mogel sploh biti Stephan Roiko pred Adolfovimi časi mežnar in špediter. Bogve, če ima še zlate zobe!

Funk, predsednik Reichsbanke, se je v Nürnbergu sicer razjokal, ko so ga prijemali zastran esesovskega zlata. Žalostno, za Nemca skoraj prežalostno je iztisnil, da bi moral takrat odstopiti. Ampak on ni vedel za te grdobije z zlatimi čeljustmi. Naj mu bo bog ob strani! Sumljivo pa se mu je zdelo.

Kje je zdaj ta misteriozni in grozotni zaklad? Kje so zobje, ki jih je Stephan Roiko čuval za slabe čase? Če vas veseli kaj tako neokusnega zvedeti, če imate kljub vsemu dober želodec in prenašate, da se režejo prsti in razbijajo lobanje kakor školjke (saj so v glavnem samo židovske glave in židovski prsti), potem se lotite branja reportaž o Topliškem jezeru. Zadnje čase se tam potapljajo, iščejo, fotografirajo...

Zlato! Zlato! Zlato! stoji v časopisih (a niti besede, od kod).

Verjetno jim bo uspelo izbrskati zaboje z zlatimi palicami. Za obliko so namreč poskrbeli Nemci tudi v najbolj težkih časih. Saj je trgovanje s čeljustjo ali z zbirko zob gnusna reč. Zato so pretopili vse te odpadke v palice. Kako naj človek ve, kakšna je bila ta rumena, lepo oblikovana in žigosana petkilogramska ali desetakilogramska palica poprej? Kako naj vedo oblast in novinarji in vsi bralci, da so zlate predmete najprej stiskali kakor reno v kocko ali kvader? Kako? Ko pa je to stisnjeno gmoto v modelu preoblikoval še ogenj in se je po nekaj urah v drobnem pesku zasvetila palica, iz katere je uhajala visoka temperatura, da je zrak okoli nje zamigotal kot roj prosojnih hlapov, se res ne sprašuje več, od kod ta predmet. Tvoj radovedni, razstavljajoči duh nima več nobene moči pa tudi ne želje, da bi se upiral mogočni sintezi ognja. Oblika je prevzemajoča in navdihujoča. Od oblike smo vse življenje odvisni, pa naj jo spravi skupaj ogenj ali zločin.

Ko bodo palice iz Topliškega jezera že na obali in jih bodo (tudi televizija bo prenašala dogodek stoletja) natančno opisale vse agencije, pretipale zasebne filmske kamere in kamere raznih družb, se bo verjetno razrasel pred našimi očmi tudi kak spor. Ali meddržavni ali zasebni.

Komu gre ta zaklad?

Najbrž ne bo prišlo nikomur na pamet, in če mu tudi bo, bo verjetno molčal, da bi te palice, to zlato, tako grozovito nagrabljeno skupaj, prenesli v Dachau, Mauthausen, Treblinko, Auschwitz. Nazaj v te rudnike!

Nihče nima pravice do tega zlata! Ne Nemci ne Francozi ne Židje ne Rusi! Nihče! Ta zaklad je last vsega človeštva. In morali bi biti v Toplitzu ne le avstrijski potapljači, ampak potapljači iz Izraela, Poljske, Norveške, Francije, Italije, Jugoslavije... Vsi bi ga morali iskati in tudi najti.

A žal! Koliko zob, koliko uhanov in prstanov, koliko tega ni potopljenega! Koliko nemškega zaklada je še zmerom v dnevnem obtoku! Zlate palice se drobe v nakit, proteze. Koliko gospodov in gospa v

Avstriji in Nemčiji je spet odetih v ogrlice, zapestnice, prstane! In v vsakem tem kosu je morda kak zob pokončane Židinke.

Najlepše bi bilo, ko bi se ta zob na prstu ali na vratu, v ušesu ali na zapestju teh gospodov in gospa prebudil in hotel jesti. Vsa ta gospoda bi bila na mah oklana. Bila bi brez rok, prstov, ušes, nekaj bi jih bilo tudi zadavljenih.

Kako pravična, a kako neuresničljiva kazen! Vendar bom v to metafizično upanje še in še verjel, morda pa le...

Odložil sem časopis in se radovedno ozrl. V jedilnici hotela Heisse Wurst so prihajale dame iz prvega nadstropja. Nekaj jih je bilo še odetih v dolge večerne halje. Imele so slikovite obraze in jezne, lačne glasove. Cinični pogledi so se zaustavljali na mrzli, brezbarvni steni in se drobili kakor omet. Žalostni in kar naenkrat polni mehkobe so se zapikovali predse, v nestrpen molk. Dame so grabile za prsti, lomile zobotrebe in raznašale iz vaz orumenelo cvetje. Drsale so z natikači ali pa se usekemale tako neutolažljivo, ko da so na pogrebu.

Prihajale so največ po dve in dve skupaj. Zaudarjale so po močnem pudru, po kolonjski in po raznih mažah. Brade so se jim svetile od teh maščob in jih še bolj poudarjale v ozke, široke, lepe in grde. Edino oči jim ni uspelo preslepiti s kako mažo. Bile so zgarane od prečute noči, motne od mačka, polne jeze, zlobe, prazne in ubite. Koža pod očmi se jim je povešala. Bila je črna, rumena, siva, lila. Kakor krater, ki ga obsije jutranje sonce in se strjena magma zasveti v mavrici.

Moji sosedi sta mrzlično lomili staro presto in jo premlevali s tako obilno slino, da me je imelo, da bi se vzdignil in izginil. Gledali sta me naravnost, pravzaprav jima je pogled že silil skozme do stolov in miz za mano.

— Kar čeden je, kaj? je rekla suha, preščipnjena cipa in vzdignila brado proti meni.

Lomila je zadnji košček trde preste.

— Če ne bi bil tako čist, se je zarežala druga.

— Ah, saj ni!

— Ne vidiš, da je doktor!

Potegnili sta usta po bradi, kakor vse ženske, ki ne dobe odgovora. Vedel sem, da hočeta samo izzvati prepir.

Jedilnica je bila že do zadnjega zatrpna z ženskami. Nobena izmed njih ni kadila ali pila. Čakale so na svojo uro, na obrok, da se potem site zapode spat. Nestrpno so pogledovale k vratom in k okencu v steni. Nemir je rastle. Razmajani stoli so se že oglašali, mize premikale. Ženske so že vstajale in sedale. Vzdihi nestrpja so se že čuli od vsepovsod.

Ura kramljanja. Poznam jo. Strašna ura! Pri vojaki smo ta čas učili konje miru z biči. A tu, tu bi najbrž s puško malo opravil. Če bi se ti posrečilo ubiti dve, tri cipe, več ne, ker bi te ostale razhodile, ko da te je pritisnil k tlom zračni pritisk.

Vrata na vzmet so se odprla. Jedilnico je zajel trušč. Z nog so padali natikači, iz rok pepelniki, rože, zobotrebeci, halje z ramen, cipe so se v samih hlačkah in modrcih vzpenjale na stole in vpile.

Materiona in tri strežnice, ostarele in orumenele kot škofova sveča, so nosile velike pladnje, na katerih so bile skodelice juhe, pribor in kruh. Pribor je zvenčal, ko da se osipa iz vaze. Cipe so si ga podajale ali metale druga drugi, da je največkrat zletel na tla.

Z vseh miz se je kadilo. Vroča juha je s svojim vonjem budila apetit.

Vse cipe so bile sklonjene nad skodelice, pozvnanje so z žlicami po dnu in se živo, glasno in smeje pogovarjale. Čela so se jim orosila, tudi nosovi so bili mokri. Strežnice z Materiono pa so stale ob okencu v zidu in gledale po jedilnici resne in utrujene, brez tistega zadovoljstva, da si nekoga nasitil in da ti bo zdaj hvaležen.

Bale so se!

Cipe so že izpraznile skodelice, mašile so se s svežim kruhom in se brisale v papirnate serviete.

— *Weiber!*

— *Weiber!* se je zadržala moja soseda in pogledala po zaparjeni jedilnici. — *Bêê ist! Bêêê!*

Cipe so kot okamenele. Usta so se ustavila, še polna kruha. Bila so spačena in zvita kakor vrvi. Cipe so samo za hip omahnile nazaj na stol in že so se pognale na noge.

— *Bêêê!* so blejale od vseh strani.

— *Bêêê! Bêêê!*

— *Bêêê!*

Blejanje je bilo tako zadušljivo in presunljivo, ko da je res vdrla v jedilnico tolpa volkov in zdaj kolje na vse pretege.

— *Bê bê bê!* so tolkle s pestjo po mizi.

— *Bêê! Bêê!*

— *Materiona! Ma-te-ri-ona!*

Materiona je iztepla proti cipam belo servieto, da bi utihnile. Jezno jim je skušala nekaj dopovedati, a videl si samo njeno črto ust, ki ji je poskakovala pod nosom in po bradi in skušala k ušesom in spet nazaj pod široki nos.

— *Materiona!*

— *Ma-te-ri-ona!* so skandirale cipe in udarjale po mizi.

Trušč je bil oglušljiv in tako silovit, da nisem več mogel ostati neprizadet, gluhi in slepi. Vstal sem in se oprijel stola za vsak slučaj, če bi se kaj začelo.

Ogledal sem si ženske, ki so razgrajale. Tudi one so stale. Glava pri glavi kot v kakem slabo razsvetljenem tunelu. Ko da se nečemu približujejo. Bleda in pretresene od lastnega kričanja, fanatične so se rinile naprej.

Obšla me je njihova strast in bes in še sam nisem vedel, da vpijem: — *Materiona!*

— *Ma-te-ri-ona!*

Šele ko je trušč za hip onemel, sem občutil, da odpiram usta. Odsekano sem jih stisnil v neizprosni očitek, razrahljal pesti in se neumno vsedel.

Materiona je bila vsa bleda ob okencu, strežnice pa ob pamet. Žalosten nasmeh ji ni in ni hotel z ust. Ko da se smehlja mumija. Raz-

jarjena je potem začela ovijati okoli lahti servieto, ko da jo izžema, zamahnila z njo proti cipam in jo vrgla v sredo jedilnice.

To je cipe razdražilo in so še bolj tolkle s pestmi po mizah.

— Materiona! Ma-te-ri-ona!

Nekaj koničastih glasov je vpilo še neko ime. Pomagale so si z rokami in nogami, da bi to ime prodrlo med druge.

Kmalu je polovica jedilnice skandirala svoje in druga polovica spet svoje. Prvi hip je bilo videti, ko da se je spopad prenesel med ženske same.

— Perigrin! Perigrin!

— Materiona!

— Peri! Peri! so se zaganjale z visokimi glasovi cipe.

— Iona, Iona! so odgovarjale ostale.

— Peri!

— Iona!

— Grin, grin!

— Iona!

— Grin!

Prava mlaka. Najprej visoki, hrepeneči glasovi, potem pa siti in nizki. In zmerom huje so se zaganjali drug čez drugega.

Nazadnje je klicani le pomolil glavo skozi zidno okence. Najbrž kuhar. Zdaj so vse zavpile: Perigrin! Perigrin!

Moški je skril obraz v roke, ko da se brani teh glasov. To je spet ujezilo cipe. Zaropotale in zagrozile so s stoli.

To je bil zdaj vrh trušča in besa. Zdaj mora priti ali policija ali še kaj hujšega. Pa je prišel samo kuhar, sreča. Cipe so utihnile in ga gledale zadihane kakor čudež. Obrazi se jim še niso umirili. Kdorkoli bi pogledal zdaj na te ljudi, bi rekel, da so prestali neverjeten strah, grozo; da so jokali in tulili, da so pravkar vzdignili obraze od zemlje.

V ta nenadni mir so usekali ženski koraki. Razlezena nizka cipa je prihajala po rjavem linoleju. Perigrin ji je stopil naproti.

— Kaj hočeš? se je zadrł nanjo.

Cipa je spustila roke kakor uteži.

— Meso! je obstala.

— Meso?

— Meso in ne ovce!

— Ovca si ti!

— Zato ne bom ovce žrla!

— Delaj!

— Nagarale smo se ves ta mesec. Čez mero, pes ti! Pes doktor Steidel, psica Materiona!

— Jaz te še nisem grizel in te ne bom!

Cipa je leno zvila glavo in pogledala po jedilnici. Popadel jo je smeh in kašelj. Ko se je odkašljala v ruto, je zavpila: — Ne bomo žrle in zvečer nas ne bo! Povej staremu!

— Bom!

— Povej mu še, da ga bomo ovadile, ker nismo bile že mesece na pregledu.

— Bom!

— Punce! je vzdignila roko kakor na potaplajoči se ladji in odšla mimo Perigrina, ki je sunkovito dihal. Cipe so se brez besed trgale od miz, grabile po ostankih kruha, po papirnatih servietah.

Materiona je odkimavala, žalostno, presunjeno, ko da so jo na smrt užalili njeni otroci in da nima niti solz več za vse... za vse to.

Neprizadeto sem poklical: *Zahlen!*

Perigrin je obstal, pogledal na Materiono in na strežnice in se obrnil k meni z glasom kot kanarček.

— Ste bili tu in slišali kraval?

— Žal, moral sem, sem rekel.

— Oh, to so samo kurbe!

— Lačne so bile.

— To so samo kurbe, gospod!

Stavka cip me je tako obsedla, da sem zdaj z vsemi štirimi hitel na proces: z rokami sem odrival gnečo kakor močvirno travo, a trava se je brž prižela spet name, brž ko sem spustil roke.

Kje je zdaj ta... Konrad von?

— Prosim, sem listal po beležnici, Konrad von Hötendorfstrasse? *Straßlandesgericht?*

— *Landesgericht?* me je pogledala gospa izpod štajerskega klobučka.

— *Ja, ja!*

Njene oči so se zožile, postale so oprezne in glasno ugibajoče: Obtoženec? Priča? Odvetnik?

Roka v črni rokavici se je počasi vzdignila, nakazala smer, vogal, spet smer, spet vogal in smer in *Strasse, Strasse...* Zapomnil sem si samo smer do vogala.

Gospa je zaničljivo odgovorila na mojo zahvalo, potegnila kodrastega pinča k nogam in mi pokazala hrbet. Na vogalu sem spet spraševal z beležnico v rokah, spet so me ljudje oprezno poslušali, medtem ko sem izgovarjal dolgo ime ulice — in spet sem se pognal do novega vogala in še naprej. In dalje in levo in na desno do rdeče hiše. Tam, tam je *Landsgericht*, Konrad von Hötendorfstrasse 41.

Ura je bila že pol osmih. Če so že začeli, sem za danes opravil. Proces zahteva mir, zbranost; ne bodo mi dovolili vstopiti. To je ja strogo gledališče, kjer redarijo policaji. Roke oblasti!

Rdeča hiša oziroma *Straßlandesgericht* se že vidi. Vsak hip se bom torej srečal s konico oblasti. Hiša je potisnjena na pločnik kakor pijan nos. Če je proces v teku, potem mi bodo policaji odkimali in me takoj osumili (policija je pač takšnega značaja). Pobral se bom, a ne preveč hitro, počasi bom odhajal, ker me varuje moj čut, da bi bil beg ali kakršna koli naglica nevarna igra.

— *Guten Tag!*

— *Guten Tag!*

Sodnijski portir se je izvil med dvema policajema in mi prišel naproti. Visok, črn, z brčicami kot Quasimodo.

— Proces? me je vprašal.

— Ja.

— Šele čez petnajst minut, mi je ponudil uro.

Torej je ob osmih. Noge so se začele kar topiti. Utrujenost se je lepila od njih kot blato. Postajale so lahke, težki so bili samo še čevlji.

— Ob osmih, sem pogledal veselo.

— Ob osmih, se je nasmehnil tudi portir.

Policaja sta žmirila iz portirnice in se me tudi nekako razveselila. Ali zato, ker bosta imela spet kaj na očeh, ali pa, ker sta uganila, kako je z mojimi nogami.

— Hvala! sem rekel portirju, se vljudno obrnil in si začel ogledovati hierarhično pot avstrijskega policaja — od rdeče epolete do zlate. Čini so bili ponazorjeni samo z epoletami.

Kaj vse bi moral storiti in prestati takle policaj iz portirnice, da bi postal general! Biti bi moral najmanj Sherlock Holmes, ali pa tako precizen kot mehanizem največje obveščevalne na svetu. Policajem, posebno takšnim, ki so po portirnicah, ni namenjeno, da bi bili kdaj generali. Te hierarhične podobe so samo za rekrute, za sanjače... Da postajajo ob njih in se samo v sanjah levijo iz rekruta v kaplarja, iz kaplarja v obergefreitarja in naprej v lajtnanta in v ober, ober. Včasih spremljajo sanje tudi veliki napor, včasih, ker v sanjah postaneš general kar tako.

In generali so res prišli do generalov največkrat kar tako. No, moral je že biti komu prijatelj. To je res. Tudi je res, da ni sanjaril o tem pred hierarhičnimi podobami. Nikoli se ni šel kakega Holmesa. Preprosto brez skrupula je bil, ko je reševal kaj svojega ali tujega. In rešil je za ceno, ki vzbuja strah, strah pa spoštovanje.

Tako se leze do generalov.

Na stopnišču pred avlo se je medtem nabralo že precej ljudi. V parih ali pa vsak zase smo čakali na portirja. Nestrpni smo hodili sem in tja, brskali s čevlji po ugaslih vžigalicah ali pa se pogovarjali, in čeprav smo govorili naglas, ni nihče nikogar razumel. Le včasih je bila beseda dovolj izrazita in bili smo je veseli, ker je napetost v nas popustila.

Povečini samo moški, revno oblečeni, na hitro obriti in počesani, s skorjo trdega življenja na obrazu, z davno lakoto, z davno boleznijo, z grozo, ki še ni minila, in z upanjem, ki je zdaj tu, so na portirjevo znamenje nemo vdrli v avlo, ko da jih potiska voda pred seboj.

V trenutku so se razlezli iz mogočnega toka na vse strani po dvorani, posedli po usnjenih sedežih, pričakujoč spet šuma, besede, ki bi zlomila to svečano tišino.

Strop je bil bel kot oblak. Spredej, v opaženem prostoru je bila na desni, tik ob steni dvorrsna klop za poroto, na levi pa pulta za tožilca in odvetnika. V sredini pa dolga miza za sodišče. Obložena z akti, ki jih vsak čas še prinašajo, s križem in svečnikom. Nasproti sodniške mize je govorniška miza za obtoženega, za njo pa klop.

Pogledam po dvorani: napol prazna je, mladih obrazov nikjer. Nacizem in njegovi zločini niso popularni. Preteklost je premoreča in pregrozovita in jo človek razume le še pijan.

In kdo, kdo bi se ubadal s to papirnato, besedno obdukcijo trupel, ki so že prah. Kaj je mlademu človeku mar češki župnik, ki je zašel v KZL Theresienstadt in bil tam utopljen! Koliko župnikov umre na svetu,

koliko so jih pobili med vojno, ne samo čeških in poljskih, tudi, tudi nemških... Naj zdaj žaluje za temi duhovniki, ves čas, od petinštiridesetega leta in kar naprej? Mora res na proces?

In kdo je ta Roiko, da ga mora videti? Ta Stephan?

In mi mu odgovarjamo, da so te smrti edine meje, ki jih nacizem ni znal pregaziti in premikati sebi v prid. Da je teh mej na stotisoče in na milijone. Da so te meje za mir, za pravičnost.

Za mir, za pravičnost? nam odgovarja mladi človek in nas meri z očmi. Ali vemo, da ni smel prejšnjo nedeljo na nogometno tekmo zaradi ene same ene...?

Glej, mu odgovarjamo, kaj pravi pesem:

*Tu se je smrt utrudila do smrti
in uresničil biblijski pekel.
Tu je zločin dobil sloves obrti
in milijone duš premlel v pepel.
Zdaj tu ostal je le še veter v travi...*

Dobro, reče, ko smo prenehali govoriti z drhtečim glasom, obujeni spet v čas, ki naj bi prevzel tudi njega; ali smem zdaj, ko sem te poslušal, po plošče.

In Paul Anka opravi s težavami, ki jih ima moški z devico, v pičlih dvanajstih minutah. Nobenih knjig s storijami o spolnih odnosih ni več treba. Tragičen glas, malce ohripel, te sleče in ne da bi vedel, si že nag.

Da so Rusi heroji, bo tudi verjel, ko mu boš pripovedoval, kar si čul od znanca, ki je bil na finskih jezerskih ploščah ob veliki krizi severnih nemških armad. Te so bile zajete tako skrbno, da je bila mogoča preskrba le iz zraka. Rusi so kljubovali prodoru iz obroča dobesedno s telesi. Nemške armade so taktizirale kot ameba, na vse strani so se zlivale in se povsod zasekale v ruski obroč s strahovitim udarcem... Z nekim gefreiterjem sta zavzela položaj na vzpetini. Šarec je sekal po ruskih valovih, ki niso niti za hip uplahnili. Zmeraj večji so butali ob vzpetino. Onadva pa sta jih spodnašala kot koprive. Potem sta stekla s hribčka in oddrvela z motorjem v bližnji gozd...

Ja, Rusi, bo navdušen. Ti še ne veš... In imajo Tamaro Press. Ponedeljnikov pa deli gole kot avtograme. Keres matira vsakogar.

Potem mu omeniš angleški RAF, ki je povzročil Goebbelsu ledvične napade in Nemčiji konec. Z neba se je usipal ogenj namesto dežja. Nemčija je smrdela od nezakopanih trupel kot konjederčeva izba. Angleži in Amerikanci...

Ti imajo, bo rekel ves navdušen, Listona. Bu bu bu, bo boksal.

Otroci se igrajo, in vojne, pretekle in prihodnje, so samo sanje, hude sanje. Spominjaš se jih le še nadelan, takrat pa zares. In zares ti je žal, da si še živ, ker vidiš že prihodnjo. Prihodnje sanje!

Zločin je otroke vmešavati v naše pogrebščine in v te naše sedmine. Dovolj je, da smo mi z župniki iz Češke, z Židi iz Poljske, z Rusi in drugimi. Niso sami.

Zakaj bi morali naši otroci hoditi s pijanimi obrazi v šolo? Da bi se ne ponovilo, kar je bilo?

Saj se ne bo! Ne bo se!

Ravnotežje sil nam to zagotavlja! Popuščanje, pogajanja. Atentati na predsednike vlad. Nemci z novim predsednikom. De Gaulle, Hruščev, Mao Tse Tung... Prebujeni arabski svet. Parkinsonova bolezen Franca. Laburisti, socialisti, komunisti, kapitalisti. In nazadnje naši otroci, ki se vojno radi samo igrajo, nočejo pa niti slišati o Roiku, ki mu danes sodijo. Ti, ti so naš mir!

...Tudi nam trem, Ediju, Korelnu in meni ni bilo 1939 nič za Poljake. Samo igrali smo se vojno. Z lesenimi puškami smo se tolkli po prodru, ni nam bilo za resnično vojno. Bili smo daleč od nje.

Ampak vojna je le bila, boste rekli.

Bila je. Ampak za naše matere, ki so nas zvečer očistile od katrana, in za nas je ni bilo. Nikjer na svetu.

Za nas, otroke, je ni bilo niti takrat, ko smo gledali dolge kolone Italijanov, ki so se obežali mulam za repe in spali.

Šele dve, tri leta kasneje se je začela vojna tudi za nas, za Edija namreč, Korelna in zame. Edi, ki je pel na koru, ministriral in se od žalosti ves dan potepal, če so doma zaklali zajca, je zamenjal ministranjsko kiklo za HJ bluzo in hlače. Štiriinštiridesetega jo je mahnil z Jerebic, ko da že maršira na Moskvo.

Bzig! Bzig! je bilo slišati njegove vesele pljunce.

— Grem! mi je vpliv nasproti. — Grem, ljubček!

— Ajnrikaš? sem ga gledal, ko se je svetil od potu.

— Imel bom flintico, ljubček!

Pokazali so se mu zobje, spodnji in zgornji, kakor pri orglicah luknjice.

— Kmalu?

— Pejva! me je potegnil za sabo.

Bum bum, bum bum, bum bum, bum bum,

je napenjal lica, ko da piha v trobento.

*Singen wohlen wir, marschieren,
bum bum, bum bum, bum bum, bum bum,
bum bum, bum...*

In Edi je že korakal, korakal s flintico, s plinsko masko, z mrežo za maskiranje.

— Ah, kdaj bom jaz? sem ga lovil od strani.

— Boš! je rekel in spet zatrobental. Bum bum, bum...

— Kdaj greš?

— Zvečer! je zinil na vsa usta, da se mu je pokazal mali jeziček. — Zvečer moram biti že v Krekovem domu, potlej pa v Berlin in v Rusijo. Rú-sí-jó!

Bum bum, bum bum, bum...

Petinštiridesetega na jesen, proti večeru, pa je iz Bele prinašal veter ubit zven navčka.

*Za Ediedijá, za Kórelkorelná,
za Ediedijá, za Kórelkorelná,
Flintiflenticá...*

Hodil sem po belškem polju, da bi ju našel na kaki stezi še ali ob bajerju, ob starih ognjiščih v pesku. Gledal sem črno oglje, zdaj še rahlo sivkasto in tudi že belo. Videl bi ju rad vsaj za tren, preden ju je podrla flintiflenticá...

A iz Bele, vasi tik po Stolom, se je kotalil samo glas navčka. Nič več ni prepeval njunih imen, mrvi in zmedeni glasovi so uhajali iz cerkvenih lin. Njunih obrazov se ne da več priklicati, ostala sta mi skrivnost. Samo na slikah ju še prepoznam.

To je samo povest o nas treh. O Ediju, ki se je skril za ves dan, če je mama zaklala zajca, o Korelnu, ki se je bal ognja v Kalnem kamnu in je vsakogar spraševal, če je res, da ne more prek železniške proge, in o meni, ki sem se bal vode in se je še.

Še zdaj, po toliko letih, ko pridem domov, brez katrana na petah, se me mama najprej ogleda, kako sem oblečen, da ji ne bi delal sramote. Potem pa me sprašuje in sprašuje, dokler ne zaspim.

— Pa bo vojska še kdaj, a?

Spí se mi in ne da se mi govoriti.

— Ne vem, mama!

— Pa komunist si, pa ne veš? se mi posmehuje.

— Ali morajo prav komunisti vedeti vse?

— Saj ste najbolj pametni, najbolj izobraženi; vremena pa le ne znate prenameriti.

— Ga pa bom, se smejem. — Kakšnega hočeš jutri?

— Ti ne veš, kako sem žalostna, žalostna, se ji povesejo nabrita usta, — da si komunist.

— Eden mora biti.

— Eden? me pogleda. — Pa zakaj ravno ti? Boš videl, fant, boš že videl, vzdigne glas in oteklo roko. — V Afriki že zažigajo zamorce.

Vzdignem se z divana in jo gledam, ona pa kima, vesela, da me je zaneslo pokonci. Kakšne zamorce? blisnem z mislimi. Ah, budisti!

— Fant, fant, kima, — brala sem knjigo, brala. Osemnajstega v Rusiji je bilo. Trugo so rdeče premalali, ko so pokopavali pártijca, in z apnom napisali na pokrov: Komunist se ne boji smrti! Svinje!

— Saj se je res ne, se smejem.

— Uh, se smeje tudi ona, — ampak ti moraš biti vseeno zraven. Boš videl, fant, spet bo vojska.

— Pa bo, zmignem, — kaj morem jaz za to!

— Se je nič ne bojiš?

— Pa ti?

— Oh, jaz imam penzijo.

O, naj bi že bila, si govorim v temi. Gledam v mamino oteklo roko, ki mi žuga. Dovolj je teh mrtvecev. Vsak dan znova jih moramo zagrebati, da počivajo v miru.

Naj bi že bila velika vojna!

Po njej bodo prav takšni procesi, kot je tale. Spet se bomo čudili zločinu. Po sodnijah bodo spet razdeljevali mir in zaupanje tistim, ki so še ostali.

DAS GERICHT!

Dvorana je zašumela, ko da je polna papirja, ki ga premika preprih. Vstali smo. Prihajajoče sodišče: sodnik v črnem oblačilu, njegov desni in levi pomočnik so gledali pod noge, ko so se vzpenjali na oder. Ob mizi so nekoliko postali, oči so jim bile drobne in motne kot sol. Ko da nas krope. Potem so sedli in preprih je znova vznemiril papir.

Glavni sodnik si je dal najprej opraviti na mizi: brskaje po papirjih je vljudno jamral, da je pozabil, pozabil... A v hipu se je vzravnal in vzravnala sta se tudi oba pomočnika. Pogledal je k tožilcu in branilcu, k poroti, ki se je nekam potihlo priklatila v svoje klopi. Še guba ob nosu, še veke čez oči in resnica bo vsa nebogljenja, a strašna in neverjetna zakorakala k pravici.

Obtoženca so pozvali k mizi.

Tožilec je vstal, stresel gube z rokavov in sprožil plaz strahov.

— So bili v taborišču tudi politični?

Glas mu je mil, ko da vprašuje tajnico, če je bila v kinu.

Roiko se skuša zastrmeti v tožilca, da bi pridobil čas, a že ga kliče sodnik, če razume, kaj je bil vprašan.

— *Ja ich verstehe*, odgovori s cmeravim glasom, z glasom tepenega otroka.

— Potem odgovorite! reče trše sodnik.

— Tudi politični so bili, zavrti glavo k tožilcu, — a najprej so bili...

Tožilec vzdigne roko in Roiko obmolči.

— S čim ste bili oboroženi? se zgane lepa tožilčeva polt, tožilec sam pa še zmerom gleda predse v dokument.

— Walter 7.65, odgovori Roiko.

Roke ob telesu mu ne pomagajo prav nič več. Premikajo mu jih le refleksi.

— Toda s čim, s čim ste, vzdigne tožilec glas in pogleda prek obtoženega, — ubili tega petintridesetletnega češkega duhovnika?

Pogled, siv in trd, zgrabi Roika, da se mu suknjič v križu zatrese.

— Ste ga ubili ali ne?

— *Das ist ja nicht wahr*, pogleda Roiko k branilcu, ki si nekaj zapisuje.

— Ne, pravite?

Roiko narahlo odkima, boječ se, da bo moral potem spet prikimati.

— Vi to pravite, vi, se zave tožilec, da kriči, in si poišče zgornjo ustnico z zobmi. — Za deset cigaret ste pobijali Čehe. Zmerjali ste jih...

Roiko komaj vidno odkimava.

— Ne? ga gleda tožilec.

— *Nein*, skoraj joče, — *ich war nur in der Küche*.

— *In der Küche?* ponovi tožilec. — In imeli ste revolver 7.65?

Roiko pokima.

— Pokažite, se spogleda s sodnikom, ki je bil ves prepričan z micerijem žilic po obrazu, — vaše roke! Zdi se mi nemogoče, da bi bile te roke opravljale s tem orožjem.

Roiko vzdigne roke najprej predse in si jih ogleduje, potem pa jih pomoli proti sodniku, ko da mu jih daruje. Toda sodnik jih odkloni in s svinčnikom pokaže na poroto. Roiko jih sramežljivo pomoli tudi tja, a porotniki molče. Nihče se ne zmeni za te prekleto in ogromne posinjele prste z dlanjo kakor zeluat list.

Skoraj užaljeno jih spusti predse in šele čez čas spet pogledajo ob hlačnih šivih, boječje in oprezno.

— Te roke, neizprosno nadaljuje tožilec, — so opravljale s pištolo Goulart in z njo ste pobili Čeha.

— *Das ist eine grosse Lüge!* stisne iz životca Roiko.

— *Eine Lüge, eine Lüge!* se spreletavajo besede po tožilčevem obrazu.

Branilec vzdigne roko, toda sodnik ga ne vidi. Tožilec gleda v nov dokument.

— Ali ste imeli v taborišču kaj pretepaškega orodja: železnih palic, kije?

Da bi Roiko vedel, ne. Bile so lopate in krampi za delo.

— S čim ste pa pobijali Jude?

— Nismo jih pobijali! strmi v tožilca.

— No, morili.

Roiko je spet prav rahlo odkimaval.

— Ja, kaj pa so delali Judje?

— Judje?

— Ja Judje.

— Travo so trgali *und...*, je poskusil zajokati.

— Travo so..., je obmolknil tožilec in se oprl s pogledom na sodnika, ko da mu je slabo. Sodnik ni niti trenil. Dvorano pa je vzdignil smeh, kratek in surov, da je Roiko takoj spet poiskal roke.

— Ali hočete, se je prehiteval sodnik v besedah, — da vam jaz povem, kaj so doživeli Judje v vašem taborišču.

Roiko je počival kakor gnila voda.

— S čevlji ste jim vi, vi hodili po obrazu, pretepali ste jih z železno palico. Na vaših škornjih so našli ženske lase... Prosim, je pogledal k tožilcu in branilcu, k poroti, prehajamo na tretji del obtožnice.

Po mizah so zašumeli dokumenti. Prsti so neutrudno brskali, ko da iščejo nenavadno in boljšo sled. Tišina se je razrahljala. Vsi smo nekaj iskali.

Brskal sem po beležnici, bral na hitro zapisane vtise in poslušal šepetanje za sabo.

Ta bo obešen! — Neumnost! — Deset tisoč nacijskih je bilo v Gradcu in ti bi morali biti danes zraven. — Pa kako je vstopil, si ga videl? — Ja.

Res, njegov prihod v stajo za obtožence je bil od vsega danes največ vreden.

Pred procesom smo nestrpnost gledali na stenska vratca. Skoznje so vstopali uradniki in policaji, tu bo vstopil tudi obtoženec. Samo pri

vstopu v dvorano ga bo mogoče videti v obraz. Kasneje bomo ugibali samo po glasu, kakšen je.

Preden vstopijo sodniki, morajo biti tožilec, branilec in obtoženec na svojem mestu. Vsi trije namreč spadajo med sumljive. Sodniki jih morajo sicer imeti pri roki, a jim nikdar preveč ne zaupajo.

Oba, tožilca in branilca, bi najlaže ponazorili z besedo zvodnik. A ne v tistem uličnem smislu. Ne!

Tožilec zavaja sodnika in poroto z dokazi, ki so ali pa tudi niso dokazi. Včasih si jih izmišlja kar sam. Govori, ko da je obtoženega spremljal od rojstva do krivde. Ko da je njegov izdajalski dvojniki, ki ga je ob času zločina celo narahlo nagovarjal; ko pa se je zločin zgodil, ga je vljudno zapustil in ga izdaja zdaj na veliko, samo da bi sebe izmazal. Njegovo blatenje je pomembno za sodnike, ki sami ne znajo niti pošteno zakleti.

Sodniki se izlegajo iz posebnih bub. Imajo predvsem smisel za mero, imajo okus, in kaj morejo, če so obtoženci take in take s...

Branilec se poteguje predvsem za sodniško milost. Tudi on pozna obtoženca, ampak včasih nanese, da že dlje kot tožilec. Pozna ga iz embrionalnega stanja. Branilec ve, da je tožilec baraba. Težko je tožilca ugnati naenkrat, z njim sta država in avditorij. Užugaš ga pa, če k vsaki njegovi glasni, vehementni obtožbi dodaš tiho pripombo. Morda pogleda branilec z vznemirjenimi vekami še sodnika, češ: Oh, kako vpije! Ali ga tudi vi težko poslušate? In prav ta vzgojenost, ta stabilnost nagne sodnike, da tožilci pogore.

Zato se tudi pred sodnikom dialog med branilcem in tožilcem v glavnem ne razvija toliko v škodo ali v prid obtoženca, kolikor za ime enega ali drugega.

Le poglejte, kako prihajata skozi stranska vrata: Tožilec, ljubljeneц publike, ki bo poskrbel, da bo avditorij trepetal, se vede tako vsiljivo kot kaka caprijska kontesa. Takoj ga sprejmemo za svojega varuha. Pa tudi moramo ga. On podpisuje aretacije.

Branilec pa se skoraj pritihotapi v dvorano. Sploh ga nismo videli, kdaj je prišel. Vidimo le, da že sedi in da pogleduje proti tožilcu. Tudi on mora.

Zadnji, seveda v spremstvu, ko da je potreben podpore, pride obtoženec, Stephan Roiko.

Olupljena glava in olupljen obraz se svetita od strahu. Široka usta so napeta kakor hrenovka. Špičast, velik nos voha zlakotnelo publiko. Oči samo blisnejo in vidijo vse, vsak obraz, ves prezir »und fui«, ki natiho spreleti drhal. Previdno se spusti na rumenkasti parket. Gleda, da mu ne spodrsne, in najraje, vidim, bi se pošalil: Oh, kako drsi, drsi!

Zvočniki so izdali sodnikov vzdih in zadrego, ker ne najde dokumentov za tretji del obtožnice. Uradniki in tudi oba sodnika so vstali, da bi mu jih pomagali poiskati med kupi listin.

Sodnikov vzdih je napravil zadrego tako domačo, da je publiko na mah minila tista škodoželjnost na račun visokega sodišča.

— No, si je oddahnil spet sodnik. Pogledal je k tožilcu in branilcu. Med prsti mu je drhtel list papirja.

— Dne tega in tega, se je preHITEVAL, — ste ubili igralko.
V besedah te trde obtožbe ni bilo topline niti do mrtve igralko.
— Ubili ste jo, je pogledal iznad dokumentov v Roika, — s škornji.
Kacetlar, ki vam je čistil škornje, je našel lase in kri na njih. Je res?

— *Das ist ja nicht wahr*, zapoje Roiko.

Tožilec vstaja.

— *Ist das auch eine Lüge?* vpraša sodnik.

— *Auch!* joče oni.

Sodniku se skremži obraz. Išče vrsto, kjer je prenehal z branjem. Ko jo najde, vzdigne glas in bere ravnodušno naprej: — Priča dalje izpoveduje, da vam je igralka rekla, da ni Židinja. *Herr Komendant*, jaz nisem Židinja! To je Roika še bolj ujezilo in je igralko najprej podrl na tla in se sprehodil po njenem obrazu.

Sodnik pogleda iznad dokumentov v Roika.

— *Das ist ja...* vzdihne ta in zaniha z rokami.

Sodnik pogleda tožilca.

— Zanimivo, spregovori tožilec, ko da sta s sodnikom sama in se pogovarjata samo za oddih, — da je v preiskavi molčal, ko ga je doktor... zasliševal o tem zločinu. Na doktorjevo opozorilo, da mora kaj reči, ali ne ali da, je samo zmignil z rameni.

— Zakaj niste odgovarjali preiskovalcu? preskoči spet nanj sodnik.

— Jaz nisem razumel! zacvili Roiko.

— Niste?

Roiko potrese z glavo.

— Čakajte, zagrmí tožilec, — tega pa ne boste tvezli sodišču. Reči je bilo treba samo da ali ne.

Sodnik da besedo branilcu.

— Roiko, vpraša lepo branilec, — ste razumeli obtožnico?

— Neee! zatarna Roiko.

Avditorij se zareži.

— Jaz, jaz nisem visoko šolan! se zadere.

Proces teče dolgočasno naprej. Ko da se pogovarjajo mesarji in njihovi pomočniki. Ste ubili? Ne! Ste morili? Ne!

Ste profesorja potolkli s palico?

Das ist ja nicht wahr!

...Zaprisežena priča izpoveduje dalje, da vas je videla z okrvavljenim železnim drogom in da ste...

Je res?

Nein! Ich war nur in der Küche!

Umor je bil izvršen v neposredni bližini kuhinje.

Das ist ja nicht wahr!

Potem ste utopili...

Sodnikov glas bere in bere, ko da se guli na pamet lekcijo francoških časov. Publika je otrpnila in sploh ne sliši več. Sita je tega ubijanja, ki je bilo in ki ga ni bilo. Ali ki bo. Mar ji je.

Ste ubili?

Das ist ja... Ubili? Umorili? Zbili? Utopili? Je res? Je? Bo? Ni?

Priča izpoveduje še...

Roiko se naslanja na mizo in odkimava, skuša jokati, skuša omedleti, skuša povedati nekaj tudi z rokami.

O, o kakšen dolgčas je tole ubijanje. Kako se more človek lotiti takšnega posla! Ubijati igralke, inženirje, študente, profesorje in Žide, Žide in zmerom samo Žide.

Oh, hhhh hh! Zdehanje skrivamo v robce. Saj bi bilo res grdo, da bi me videli sodniki ali tožilec!

Razvedri in reši nas samo branilec. Dober je ta mož! Čeprav je branilec in ni z nami. Predlaga zaradi izčrpanosti klienta prekinitve za danes. Krasno! Sodniki odobre!

Pa ja, saj je hudič stati dve uri in pol in odgovarjati taki barabi, kot je tožilec. To izčrpa človeka! (Kaj pa, se slišim, tisti apeli, ki si jih tudi sam doživel? Dolgi celo noč?)

— Ja, to izčrpa človeka! ogovorim soseda.

— Kaj da ne! odgovori.

(Dve uri in pol, se mi posmehuje spomin!)

— Gremo! pošepetam in se rinem k izhodu.

— Ja, si pomane roke neznanee.

Zunaj je sonce. Topla jesen je letos. Prižgem si cigareto in se sprajujem, kaj bi popil. Restavracija je tik sodnije.

— Martini! prosim.

— *Jawohl, mein Herr*, odhiti natakar med vrsto miz in udarja po vsaki z belo servieto.

Sam sem. Ljudje hite mimo, in čeprav te gledajo, nimajo časa, da bi te videli. Kamor pogledaš: beg! Ljudje poskakujejo kot v starih Chaplinovih filmih. In ti, se vprašam, kam boš bežal?

Srkнем pijačo, zadovoljen, da sem si vsaj s posmehom dovolil bežati. Bežati?

Ja.

Moram stran. Čimprej! Ta proces je ogaben.

Ti nič manj.

Kaj?

Ogaben si ti in ne proces.

Madona!

Kako vesel si bil, ko je branilec dosegel prekinitve. Seveda, dve uri in pol je težko odgovarjati sodišču. To izčrpa človeka.

In sem šel, no!

Že danes popoldne boš bežal, bežal kakor tisti fantje, ki si jih zasmehoval, ker občudujejo namesto taboriščne lirike Paula Anko.

Jaz, da bežim?

Zakaj, no, zakaj se boš danes popoldne ob pol petih odpeljal na Koroško?

Sit sem teh laži o moritvah, teh trupel in trupel vsak dan. Te smrti, ki sem je že poln, a sem še zmerom živ. Živ? Ne vem zagotovo. A ho-dim še.

In poslušaj Paulo Anko?

Ja.

Potem ti je prekleto malo mar, da so jo oni skupili namesto tebe in da jih zdaj obducirajo.

Oni namesto mene?

Namesto tebe.

Pa ne dobesedno tako.

Če že hočeš: samo v besedni igri.

No, no!

Prizanašam naj, ne da? Ti si bil vendar v taborišču, v partizanih, ti si bil, čakaj, dvanajst let star... Ti si videl mrtve, ti si imel uši in stenice. Moje spoštovanje!

Cinik!

Cinik?

Ti sam, ja. Cinik! In bom, dokler boš tudi ti. Dokler ti bodo te smrti jemale spanec.

Pa kaj, hudiča, hočeš?

To veš tudi sam.

Ne vem! Nočem vedeti!

Ura?

Tri je, moram v hotel.

Pri *Heisse Wurst* je bil velik direndaj; na hodniku so bili med cipami tudi moški v črnih usnjenih jopičih, z desnico v žepu. Pogledali so me zviška in me pustili mimo, verjetno zato, ker so cipe molčale.

To so bili njihovi *boys*, vzdrževanci. In v težkih časih, ko je delodajalec grozil, stiskal pas, so se cipe obrnile na svoj črni sindikat. Tiho so nekoga pričakovali, da ga preluknjajo ali stepo.

V sobi, ki je bila že pospravljena in nekoliko bolj svetla in tudi že domača, sem sedel na rob postelje, stegnil roko po končnici in zaril vanjo obraz.

Skrušen? Ne! V temi, ki mi je legla na oči, sem ugibal, kje sem kaj pustil. Kje je milo, kolonjska voda, potem, kje visi plašč, dežnik. Natančno sem videl sobo. Vse, vse je bilo na svojem mestu. Zdaj moram še potipati, če je res.

Oh, me je vrglo pokonci! Še kaj! Spet je tisti cinični zasliševalec silil vame. Rekel mi je, da sem na sodišču pustil dve uri in pol časa. Grdega in umazanega časa.

Ali ne bi šel ponj?

Stopil sem k omari in se začel pripravljati za na pot.

ZUG NACH KLAGENFURT FAHRT UM... hrešči zvočnik.

NACH WIEN... SPIELFELD... EINSTEIGEN, BITTE!

Votlo bobni po peronih, ko da je vse prazno. Toda glas je ukaz in obvladuje ljudi, tudi mene, ki imam še čas, pa vseeno tekam gor in dol za vsak primer.

Bežiš! spet slišim.

Privoščim si beden posmeh in že me obvladujejo reklamni napisi: tu za kavo, ki jo pije cela Avstrija, tam za Puntigammerjevo pivo. Vse kriči v živih barvah in z rezkimi glasovi. Vse mora biti rdeče, če hočete,

da je dobro, zdravo in poceni. Vse mora biti zeleno, če hočete, da je štajersko, avstrijsko in svobodno. Lahko je tudi črno, toda črno je... saj veste, kaj je črno. Črno je življenje! In zakaj bi živeli tako težko in tako črno, ko lahko živite poceni rdeče, zeleno in rumeno.

Stopim v kolodvorsko restavracijo, ker je do odhoda več kot pol ure. Ta čas si lahko ogledam tudi ta hram, ki ima brate po vsem svetu. Vsak tak hram ima preveč natakarih in natakarij, ki so leni, ki so sumljivi kot njihovi gostje, ki so v službi policije.

— *Was wünschen Sie, bitte?* me drami prijazen, očarljiv starejši natakarij. Z očmi drobi, ko da ne more verjeti, da me po toliko letih spet vidi.

Poznam ga, kajpak, moj prijatelj je. Saj je vseeno, če v graški kolodvorski restavraciji ali pri nas doma.

— Mineralno vodo!

— *Mineralwasser?*

Nasmeh in očarljivost niti malo ne zbledita.

— In časopis!

— *Ja, sehr gerne!* Dvakrat, trikrat prhne po moji mizi s prtičkom in že se nasmeh zatopi v dolžnost, v garanje, ki ga čaka.

Prijatelj doma mi večkrat pove, kako je s to mineralno vodo in časopisom. To je, mi pravi, za natakarije navadno izzivanje. Včasih ga ima, da bi rekel takemu smrkavcu, kot sem jaz: Ne serji ga, no! Kakemu gospodu pa: Ne bodite taka kurba! Potem bi mu na svoj račun prinesel konjak.

A moj natakarij že hiti z mineralno vodo. Na pokromanem podstavku je voda in pod pazduho časopis. Črne hlače mu frfotajo.

— Prosim! postavi predme in hoče proč.

— Plačam!

Njegovega ja ni slišati. Išče drobiž, groše, polgroše, četrtingroše...

— V redu! rečem.

— Oh, *danke sehr!* in spet prhne po mizi s prtičkom.

Razgrnem časopis. Iščem največjo senzacijo, ki je je Avstrija zmožna in ki je kolikor toliko sveža.

MORILEC PRIJET!

Kdo spet?

Berem... Sreča... Trgovec z noži je šel... Poskusil je kar z viličami... Zabodel je gospo... Emmo v vrat.

Spod je slika morilca, ki se izvija policajema, slika kriminalista, ki je spravljen na dan še druge morilčeve podvige.

Pojasnen zločin balerine! Pojasnen zločin Angležinje, ki je obiskala cerkev.

Gottseidank! sem si oddahnil še jaz s celo Avstrijo!

Vlak drsi neslišno kot po ledu. Počasi obkrožujemo južni del mesta. Ko da odhajamo skrivaj in moramo biti še tiho.

Za tabo, se spet slišim, res ostaja dolg.

Pač, v hotelu, se režim.

O ne! Na sodniji!

Pa kaj je spet?

Glej, samo tole: Ali res verjameš, da je tista ograja v dvorani, ki ločuje avditorij od obtoženca, dovolj močna, dovolj vidna razlika, kdo spada kam.

Dovolj! Jaz, kot vidiš, sem tu, na vlaku, Roiko, ki je bil za ograjo...
...pa tam, v luknji, razumem. Ampak meni se le zdi prekrhka. Bolje bi bilo, da je ni. Lepše bi bilo, da bi sodili vsem: morilcu, avditoriju, sodniški trojki, branilcu in tožilcu.

Sem jaz pobijal Čehe za deset cigaret! Jih je tožilec, branilec, porota?

Niste jih, a jih boste, zato bi vas morali že zdaj soditi.

Ja...

Dobro, dobro, ne boste več Čehov. Druge boste.

Jaz ne!

Potegnil sem za okenski pas in zaprl okno. Kompozicija je postajala glasnejša. Kovinski jeki so že brneli kot strune. Od vseh strani so se zgrnili skalnati hribi. Dolina pa se je ožila in širila. Drava je bila siva.

Enoličje pokrajine je počasi prevzelo kupe. Ljudje so se odvrčali od oken, od gmajn in vasi tam zunaj, od rek. Prižgali so cigarete in naveličano vlekli vase slab in smrdljiv dim. Dolgo in natančno so ugaševali v kovinski pepelnik in se skušali po naključju zaplesti v pogovor, o čemer koli že.

Poskušali so se tudi drug drugemu po naključju nasmehniti, se opravičiti za kako drobno malenkost: za nogo, ki so jo nerodno prekrizali in zadeli soseda, sosedo. Ali pa so komu kaj pobrali s tal. Vsak je iskal naključje. Eni, da bi se zapletli v pogovor, drugi, da bi to čvekanje poslušali in ga prenašali do konca vožnje.

Včasih takega naključja ni. Ni ga, ker vsak hrepeni za njim tako močno, pa to tako dobro skriva iz sramu, iz občutljivosti in zaradi svojega videza, da vso vožnjo prenaša molk, ki utruja na smrt.

Kazalo je, da bomo tudi mi, nas šest, do konca vožnje jedli, dihali in izdihovali neznosni molk. Videti smo bili kot zalizani. Iz dolgočasje smo pestovali roke, prelagali noge. Roke smo stiskali k životu, ko da nekaj skrivamo; ženske dobro in lepo srce, ki ga pokažejo samo sebi in se z njim kdaj pa kdaj poigrajo, moški pa širokosrčnost v lepi srajci in kravati.

Bi vprašal? Bi vprašal, koliko imam še pred sabo vožnje?

Nikar! Vljudno ti bodo pojasnili, da toliko in toliko, tako vljudno, da ti bo nerodno še enkrat kaj vprašati. Saj ti je že za zdaj žal, da si jih zmotil v drobnih skrbah; biti še enkrat tako sebičen, je le preveč, zanje in zate, ker si bodo mislili, da se hočeš pogovarjati...

In sreča! Kar spogledali smo se. V sosedni kupe so vdrli dijaki in dijakinje. Vrgli so se na karte in padale so tako vsakdanje, da so se nam obrazi podaljšali kakor v prašnem zrcalu.

Seveda je bil najprej en obraz, ki se je podaljšal, obraz negovanega starčka, zaradi katerega smo doslej vsi molčali, za njim šele smo vsi osupnili.

Starček je z užaljenim obrazom pokazal sosedu na kupe, in sosed, tudi že v letih, mu je vrnil razžaloščen obraz.

— To je mladina, kaj! je spregovoril starček.

Ljudje so se ob tej obtožbi razživali: roke so na mah zdrknile na kolena, noge so pobrskale po tleh, ko da smo z vožnjo pri kraju. Vljudnost in obzirnost, ki sta krasili naše obraze, naše roke in noge, sta popustili. Grda opravljenost je že razvnela kote ust in bahaštvo v očeh... Kako daleč od te izkoreninjene mladine smo bili, ko smo še hodili...

Prvi je bil negovani starček, ki se je, razumljivo, smel pred nami vsemi spominjati svojih otroških let.

— Takrat, takrat je bil še *Kaiser*, so se pozibavale besede na čistih ustnicah, tresočih se, ko da jih bruha na dan bolehalo ogorčenje. — Kdo, kdo ga danes daje za zgled v šolah in javnem življenju? Hodil sem v osmi razred gimnazije — jaz sem zdravnik — naše veselje niso bile karte in tobak, ampak ideali: svoboda, *Kaiser* in domovina. Namesto v gostilne in dolge vožnje z vlakom smo hodili v Wienerwald. Brali smo pesmi in dame pozdravljali, ne pa jim mežikali, ko da smo kratkovidni. Večkrat, večkrat se sprašujem, kaj delajo danes šole, kdo poučuje, ali cestarji ali šolani ljudje, pedagogi.

— Furmani! je zinil njegov sosed.

Za vzgojenega gospoda je bilo to le preveč, ta nenadni vzklík, zato je narahlo sunil z glavo vstran in nadaljeval:

— Imam vnuka, ne rečem, da je slab niti dober, ampak v šoli naravnost podivja in imamo vse počitnice muke, da ga spravimo v red. Rečem vam, da so krive tega šole!

— Gospod doktor, tudi razmere po tej vojni, je rekla gospa nasproti njega. — Povsod sami stroji, vse avtomat, sama brezdušnost. Ceno ima železo in ne človek.

Zdravnik se ji je vljudno priklonil, ko je nehala, in preteče vzdignil prst: — Gospa, gospa, tudi naša bivša velika Avstrija ni zapirala vrat tehničnemu napredku. Kočije v Evropi je prva zamenjala z električnimi stroji. Plinske svetilke v vseh okrajih Dunaja so zginile čez noč. V zdravilstvu pa je bila iz dneva v dan revolucija. Vidite, pa kljub temu nismo podivjali!

Gospa mu je molče pritrjevala. Pravzaprav smo mu pritrjevali vsi.

Rad bi se oglasil, da se ne spominjam (tako fine in stroge starše sem imel), da bi kdaj rekel oče samo madonca, mama pa križ božji. A to bi bilo le preveč privlečeno iz nabožnih pravljic. In če bi bilo tudi res, bi se jaz, otrok takih staršev, ne vozil v drugem razredu ÖBB. Bil bi nekje na Havajih, kjer je še zrak obziren do tako rahle duše.

Nisem se nehal mučiti, da bi zlomil plahost in povedal kaj o sebi. O tem, kakšen revež sem bil, kako surovo je pometal z mano čas, pa sem se mu kljub temu izvil čist. Glejte, in niti zaklel nisem prezirljivo, ko je bilo trpljenja konec in mučitelj na tleh.

Toda zdravnik je obmolknil, jezen nase, ker je bil tako brezobzirno izzvan, da govori na vlaku tujcem o sebi, o vnuku... Prezir v njegovih očeh je bil tako očiten, da smo bili vsi prizadeti.

Gledal sem vanj, v njegov vrat, ki je bil zapečen in skorjast, v njegovo brado, ki je bila vsa nežna, ko da jo je pomočil v belo kavo, v njegova mirna in vzvišena usta. Zadrhl sem se vanj ko trn, užaljen, potuhnjen in zloben.

Zakaj? Zato ker laže, laže, ta stari lisjak! Ker je egoist. Ker ga nihče več noče vzeti resno in ga poslušati, poslušati in ubogati do smrti. Zato je užaljen! Zato je zloben in zato prezirljiv. Naj govori drugim, kako je pozdravljal dame v Wienerwaldu in bral pesmi! Morda jim res ni pomežikoval, a doma je onaniral, kot smo mi vsi. Poznam te stare cinične heroje, ki poboljšujejo svet s svojim nerganjem. Tudi moj stari oče ga je.

— Glej, je govoril prijatelju, kažoč name, — sami »roplani«, sama vojska, kaj bo iz tega, te vprašam.

Bila je vojska, kaj pa naj bo!

Njegov oče pa je najbrž govoril: — Sami pipci, samo reže, palice in dile, kaj bo, kaj.

Bil je vojak.

In zdaj nas poboljšuje, nas, razvajence in pokvarjence, ki tako vulgarno pobiramo življenje s ceste in ne iz Wienerwalda in pesmi. Fuj! Kdo nam je pripravil ta svet, kakršen je, če ne oni? Kdo nas je obral za vse tisto, kar so nas poprej učili, če ne oni?

... Naša mladina, je govoril SS *Obersturmbahnführer* Odilo Globocnik, nam mora biti hvaležna, da smo mi opravili namesto nje to pionirsko delo. To s temi Židi, Slovani!

— Strinjam se z vami, gospod Globocnik, je rekel *führer*. — Naša mladina ne sme biti mehkužna in strašljiva.

In ni bila! Ubijala je in klala, da ne bi bila mehkužna in strašljiva!

In danes... Danes pa so ji zapovedali, naj moli, naj igra nogomet, odbojko, košarko. Kleti ne sme, ker naši očetje in stari očetje niso nikoli kleli. Nikoli niso pomežikovali ženskam. Imeli so ideale.

Na strani 802 citirani verzi so iz pesmi *Auschwitz* Lojzeta Krakarja.